

ПОЧАТКИ ПІДПІЛЛЯ УГКЦ
Наталія КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ

*ДВНЗ «Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу», кафедра суспільних наук, вул. Карпатська 15, 76019, м. Івано-Франківськ,
e-mail: Kontsur@i.ua*

У статті зроблено спробу проаналізувати сам факт ліквідації владними структурами УГКЦ в Західній Україні, розроблені заходи по ліквідації впливу УГКЦ на західноукраїнське населення та зображено репресії щодо непокірних греко-католиків. З нових позицій висвітлено початки переходу УГКЦ на підпільне становище.

Ключові слова: *антиунійна політика, греко-католики, Львівський собор, репресії, Українська греко-католицька церква.*

В статье сделана попытка проанализировать сам факт ликвидации властными структурами УГКЦ в Западной Украине, разработаны мероприятия по ликвидации влияния УГКЦ на западное население и изображены репрессии в отношении непокорных греко-католиков. З новых позиций освещены начала перехода УГКЦ на подпольное положение.

Ключевые слова: *антиунийна політика, греко-католики, Львовський собор, репресії, Українська греко-католицька церква.*

The author makes an attempt to analyze the fact of the UGCC abolition by the authority structures in Western Ukraine. The article defines the events of abolition of the UGCC influence on the population of Western Ukraine and depicts the repressions towards disobedient greek-catholics. From the new positions the beginning of the transition of the UGCC to the underground state is highlighted.

Key words: *anti-union policy, Greek Catholics, Lviv Cathedral, repressions, Ukrainian Greek Catholic Church.*

Проблема національної церкви вже довгий час хвилює передові уми нашого народу. Традиційно прийнято вважати, що найбільш близьким ментальності українців є православ'я. У цих умовах відхід від нього і зміна обряду довгий час вважалися національним відступництвом. Тому стає зрозумілим, чому українське православне громадянство ставилося до греко-католицької церкви як до інституції, що була покликана поступово асимілювати та денаціоналізувати українців Галичини. Цю думку постійно культивувала московська православна ієрархія, підтримувана радянським державним апаратом. У 1946 році ці сили, здавалося, одержали остаточну перемогу, фактично ліквідувавши рішеннями Львівського собору Українську

Греко-Католицьку церкву, затаврувавши її як зрадника і ворога власного народу.

На початку 1946 р. Ініціативна група, посилаючись на бажання віруючих і духовенства, порушила клопотання перед урядом УРСР про дозвіл скликати собор Греко-Католицької Церкви. Керівник групи, Г.Костельник, надіслав лист на ім'я голови Львівського облвиконкому М.Козирєва, в якому просив дозволу провести собор 7-10 березня 1946 року. Такий дозвіл уряд дав, оскільки, за словами П.Ходченка, «рух за возз'єднання Греко-Католицької Церкви з Руською Православною Церквою став масовим і підтримувався, навіть до вирішення цього питання на Соборі, всіма без винятку віруючими й більшістю духовенства...»¹.

Звичайно, твердження про повну підтримку руху, тим більше «всіма без винятку віруючими» не відповідало дійсності. Більша частина віруючих поставилась до пропозиції Ініціативної групи насторожено, а то і вороже. Те ж саме можна сказати про священників: чимало із них, не зважаючи на примус і тиск, не відступали від своєї віри, про що свідчать довгі списки священників, що відмовились подати заяви про приєднання до Ініціативної групи.

Але, незважаючи на такий стан речей і відсутність широкої підтримки серед населення і віруючих, скликання собору було призначено на 8 березня 1946 р. Перед цим, в лютому 1946 р. делегація греко-католицького духовенства відвідала митрополита Київського і Галицького Іоанна. Під час перебування делегації в Києві відбулось висвячення на єпископів РПЦ А.Пельвецького та М.Мельника. Таким чином, в кінці лютого РПЦ була оформлена адміністративним шляхом в Західній Україні. Це стало останнім кроком в підготовці Львівського собору. Залишалось лише канонічно оформити РПЦ на Західній Україні, хоча за логікою цей процес мав проходити навпаки.

Собор розпочав свою роботу 8 березня 1946 р. Відбувався він в храмі св. Юра у Львові. На нього прибули 214 священників і 19 мирян, які представляли 997 священників², що «подали особисті заяви про бажання вийти з унії та возз'єднатись з Православною Церквою»³.

Собор відкрився о 10 годині ранку. Із вступним словом виступив о. Г. Костельник, який запропонував «...щоб наш собор вирішив зліквідувати постанови Брестського собору 1596 р., відректись від унії з Римом,

¹ ДАІФО Ф.Р-389, Оп.1, Спр.12, арк.72

² Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945-1965 рр. // Сучасність.- 1995.- № 5.- с.113-128.

³ Діяння Собору Греко-Католицької Церкви 8-10 березня 1946 року у Львові.- Львів, 1946.- с.133-135.

...повернутись до святої Православної Церкви...»⁴. Під час обговорення даної пропозиції всі делегати підтримали Костельника. Лише о.Влесюк запропонував, щоб «нинішній Собор вважати підготовчим етапом»⁵. Але його пропозиція була відкинута членами Президії Собору.

Далі одноголосним рішенням було прийнято постанову Собору, яка складалась із 4-х пунктів: 1) анулювати постанови Брестської унії 1596 р.; 2) відірватись від Римської Церкви; 3) повернутись до прадідівської православної віри; 4) возз'єднатись із Всеруською Православною Церквою в Радянському Союзі⁶. Таким чином, вже в перший день собору всі основні і найважливіші рішення були прийняті. Наступні два дні собору були чистою формальністю.

При аналізі діяльності Собору постає питання канонічності і легітимності собору. На нашу думку, Львівський собор 1946 р. можна з впевненістю трактувати як нелегітимний. Адже, згідно з канонами східних Церков інша Церква не має права втручатись у внутрішні справи іншої Церкви. Тим більше, що ця інша Церква була навіть не православною, а католицькою. Всі присутні на соборі священники були уже православними, оскільки такими вони вважались вже з часу подання заяви про входження до Ініціативної групи. Крім того, на Соборі не було жодного греко-католицького єпископа. Вся вища греко-католицька ієрархія в цей час знаходилась в сталінських таборах. Присутні ж на Соборі єпископи А. Пельвецький та М. Мельник, як відомо, напередодні Собору прийняли православ'я. Виходячи з цього, ми можемо трактувати Собор скоріше як православний, а не як греко-католицький.

Таким чином, акція, розпочата Ініціативною групою і органами НКДБ-МВС в 1945 р., незважаючи на вагомий опір віруючих і духовенства, закінчилась проголошенням «самоліквідації» УГКЦ. Проте, державній владі так і не вдалось повністю асимілювати УГКЦ в радянську комуністичну систему.

Опір поширенню православ'я мав різні форми. Частина священників, які приєднались до «Ініціативної групи» все ж канонічно не оформляли свій перехід. Досить поширеним було явище, коли, не бажаючи зрікатись віри, представники духовенства залишали церковну службу і переходили до світського життя. Про це свідчить досить помітне зменшення кількості церков. Лише у Львівській області кількість церков скоротилась із 533 до

⁴ Діяння Собору Греко-Католицької Церкви 8-10 березня 1946 року у Львові.- Львів, 1946.- с.74-75.

⁵ Діяння Собору Греко-Католицької Церкви 8-10 березня 1946 року у Львові.- Львів, 1946.- с.43.

⁶ Правда про унію: Документи і матеріали.- Львів, 1981.- с.367-368.

269⁷. Священники, не бажаючи миритись з існуючим становищем залишили свої парафії. Полишені ними церкви переходили в розряд так званих «незареєстрованих» церков, з характерною для них підпільною відправою греко-католицьких обрядів.

Виходячи із ситуації, що склалась, державні органи спланували ряд необхідних заходів для ліквідації впливу УГКЦ на західно-українське населення. Розроблені заходи передбачали: виселення греко-католицьких священників і їх сімей з колишніх парафіяльних будинків та стягнення боргу за житло з лютого 1946 р. по день виселення; виклик священників до райвиконкому і попередження їх про заборону проводити служби Божі в церквах і вдома; встановлення для священників високих податків; встановлення обмежень при прийомі на роботу колишніх греко-католицьких священників. Крім вищеназваних, планувались і заходи по лінії органів держбезпеки, які передбачали прямі розправи з непокірними священниками.

Виявлені В.Сергійчуком документи описують один із типових терористичних актів, щодо сім'ї греко-католицького священника Неміловича із с. Унятичі Дрогобицького району Львівської області. Вечором 25 жовтня 1947 р. в його оселю ввірвались перевдягнуті члени спецзагону МДБ під командою лейтенанта Лебедева. Як пише анонімний очевидець подій вони «...розстріляли... сім'ю Німиловичів, а саме о.Федора й його дружину Ольгу та служницю Ірину і наймита... В час цієї мgb-іської оргії була ранена важко в живіт 13-літня дочка вищезгаданої наймички Ірини»⁸. Поранену дівчину було доставлено в лікарню в Дрогобичі. Але трагедія на цьому не закінчилась. Її кульмінаційна точка настала тоді, коли лейтенант Лебедев довідався, що є живий свідок його кривавої акції. Йому було не до душі те, що свідок говорить правду. І дівчину було отруєно в лікарні.

Репресії були найбільш ефективним засобом для боротьби з греко-католиками. Лише до 1957 р., як відмічав Голова Ради у справах РПЦ Г.Карпов із 590 греко-католицьких священників, які відмовились від воз'єднання 344 були арештовані. Із них назад повернулись лише 264,- завдяки хрущовським реформам. Як відмічає І.Винниченко, за час нищення УГКЦ було репресовано 10 єпископів, 1400 священників та біля 800 монахів. Таку ціну заплатила УГКЦ за відмову від добровільної самоліквідації⁹.

Одночасно, почалась і «культурно-атеїстична робота». З 14 листопада 1946 р. розпочалась кампанія по перевірці релігійної літератури, яка

⁷ Волошин Ю. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви // Визвольний шлях.- 1996.- Кн.3.- с.348.

⁸ Сергійчук В. Нескорена церква. (Українська Греко-Католицька Церква у ХХ столітті. Документальні дані про священників, в т.ч. про Й.Сліпого) / Людина і світ.- 1995.- № 3-4.- с.13.

⁹ Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945-1965 рр. // Сучасність.- 1995.- № 5.- с.117.

зберігалась при церквах і монастирях, на предмет виявлення антирадянських, націоналістичних за змістом, видань. Так, лише у Станіславській області до квітня 1947 р. було перевірено 97 культових споруд і вилучено 254 примірники «шкідливої літератури»¹⁰.

Збереженню УГКЦ в катакомбах сприяли і заходи репресованої греко-католицької ієрархії. Зокрема, митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. він звертався до всіх греко-католиків із закликом стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі і Церкві. Разом із митрополитом відбували заслання 50 священників УГКЦ. Митрополит давав їм приклади стійкості духу, читав лекції з історії Церкви, теології, готував праці в підпіллі. Репресовані священники продовжували свою діяльність навіть на засланні.

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями влади вдалося повернути до православ'я близько 4 млн. греко-католиків, 1124 священники і передати РПЦ близько 2500 церков Західної України¹¹. До 1950 р. радянська влада ліквідувала всі 5 греко-католицьких єпархій і 2 апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів на волі залишився лише Іван Бучко, якого у 1945 р. папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі.

Таким чином, з метою зміцнення радянської влади у Західній Україні в післявоєнний період, державні органи розпочали широкомасштабні акції по ліквідації УГКЦ. Кульмінаційною точкою цієї політики став Львівський церковний собор 1946 року. Формально, він поставив крапку на існуванні Української Греко-Католицької Церкви. Але, фактично, процес ліквідації УГКЦ затягнувся на довгі роки і так ніколи не був повністю завершений.

Незважаючи на постанови Львівського собору, значна частина греко-католицьких священників продовжувала активний і пасивний опір заходам радянської влади щодо повної ліквідації УГКЦ. У квітневому 1946 року спецповідомленні начальника Львівського обласного управління НКДБ Вороніна вищим органам влади вказувалося на численні приклади негативної реакції греко-католицьких священників щодо проведеного собору та його рішень, їхньої готовності продовжувати свою релігійну діяльність за

¹⁰ ДАІФО. Ф.Р-388, Оп.1, Спр.6, арк.29-30.

¹¹ Марчук В. Українська греко-католицька церква в 1946-1987 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- Вип.7.- Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000.- с.554.

уніатським обрядом¹².

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священників, які перейшли у православ'я, зокрема М.Шовала, А.Білика, А.Хоцевського на Станіславщині, Бобиляка на Тернопільщині¹³. За даними офіційної влади, до кінця 1946 року на Станіславщині, перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священники¹⁴. На Тернопільщині серед неприєднаних 55 греко-католицьких священників мотивувала свою відмову острахом перед можливими репресіями з боку націоналістичного підпілля¹⁵. Однак, на думку І. Андрухів, погрози з боку ОУН та УПА проти священників, що перейшли в православ'я, мали більше психологічний характер, масового застосування терору проти них не було. Подібної точки зору дотримувався і Б. Боцюрків, спростовуючи кліше радянської історіографії про націоналістичний терор банд стосовно православних священників.

Загалом до кінця 1946 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священників, з них з Львівської єпархії – 532, Перемиської – 203, Станіславської – 277, тобто всього 43%. (Але навіть з цієї кількості не всі прийняли православ'я за переконаннями. За офіційними даними станом на 1 листопада 1946 р. продовжувала діяти значна кількість греко-католицьких парафій: у Тернопільській області – 136, Станіславській – 54, Львівській – 48 і Дрогобицькій – 32. На думку І.Біласа, у результаті масових арештів у в'язницях і таборах перебувало щонайменше 1600 священників, а кілька сотень перейшли на нелегальний стан, багато з них продовжували пастирську службу¹⁶.

Таким чином, Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд і ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів

¹² Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С. 656-659.

¹³ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр./ О. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. – С. 324.

¹⁴ ЦДАВОВУ. Ф. 4648. - спр.22. Информационные отчеты Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР за 1946 г. – Арк.45.

¹⁵ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989) / Я.Стоцький. – Тернопіль, 2003. – С. 34-35.

¹⁶ Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз / І.Білас. – К.: Либідь, 1994. Кн.1. – С. 130.

процесу ліквідації Греко-католицької церкви, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянизації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Значна частина священиків та віруючих не визнали церковно-релігійної канонічності його рішень, залишилися вірними церкві та римському престолові.

УГКЦ упродовж чотирьох десятків років продовжувала існування в підпільних умовах, витворивши певний феномен так званої «катакомбної церкви».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I.1 Архівні джерела:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 4648 (Уполномоченний Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по Украинской ССР), оп. 3, спр.22. Информационные отчеты Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР за 1946 г. – Арк.45.
2. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Ф.Р-388, Оп.1, Спр.6, арк.29-30.
3. ДАІФО, Ф.Р-389, Оп.1, Спр.12, арк.72

I.2. Опубліковані джерела, збірники документів:

4. Діяння Собору Греко-Католицької Церкви 8-10 березня 1946 року у Львові.- Львів, 1946.- 176 с.
5. Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т.1. – 920 с.
6. Львівський церковний собор: Документи і матеріали.- К.: Вид-ня Патріаршого екзарха всієї України митрополита Київського і Галицького, 1984.- 216 с.
7. Правда про унію: Документи і матеріали.- Львів, 1981.- 448 с.
8. Сергійчук В. Нескорена церква. (Українська Греко-Католицька Церква у ХХ столітті. Документальні дані про священиків, в т.ч. про Й.Сліпого) / Людина і світ.- 1995.- № 3-4.- 492 с.

II. Монографії, статті:

9. Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945-1965 рр. // Сучасність.- 1995.- № 5.- 612 с.
10. Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз / І.Білас. – К.: Либідь, 1994. Кн.1. – 432 с.
11. Волошин Ю. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви // Визвольний шлях.- 1996.- Кн.3.- 360 с.
12. Історія релігії в Україні / За ред. А.М. Колодного і П.Л.Яроцького.- К.: Знання, 1999.- 736 с.
13. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр./ О. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. – 413 с.
14. Марчук В. Українська греко-католицька церква в 1946-1987 роках // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- Вип.7.- Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000.- 570 с.
15. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989) / Я.Стоцький. – Тернопіль, 2003. – 434 с.

REFERENCES

I.1 Arkhivni dzherela:

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 4648 (Upolnomochenni Soveta po delam russkoi pravoslavnoi tserkvy pry SM SSSR po Ukraynskoi SSR), op. 3, 1.spr.22. Ynformatsyonnye otchety Upolnomochennoho Soveta po delam russkoi pravoslavnoi tserkvy pry SM SSSR po USSR za 1946 h. – Ark.45.
2. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO). F.R-388, Op.1, Spr.6, ark.29-30
3. F.R-389, Op.1, Spr.12, ark.72.

I.2. Opublikovani dzherela, zbirnyky dokumentiv:

4. Diiannia Soboru Hreko-Katolytskoi Tserkvy 8-10 bereznia 1946 roku u Lvovi.- Lviv, 1946.- 176 s.
5. Likvidatsiia UHKTs (1939-1946): dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky – K.: PP Serhiichuk M.I., 2006. – T.1. – 920 s.
6. Lvivskiy tserkovnyi sobor: Dokumenty i materialy.- K.: Vyd-nia Patriarshoho ekzarkha vsiiei Ukrainy mytropolyta Kyivskoho i Halytskoho, 1984.- 216 s.
7. Pravda pro uniiu: Dokumenty i materialy.- Lviv, 1981.- 448 s.
8. Serhiichuk V. Neskorena tserkva. (Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva u KhKh stolitti. Dokumentalni dani pro sviashchenykyv, v t.ch. pro Y.Slipoho) / Liudyna i svit.- 1995.- № 3-4.- 492 s.

II. Monohrafii, statti:

9. Baran V. Vlada i tserkva: z istorii vzaiemyn u 1945-1965 rr. // Suchasnist.- 1995.- № 5.- 612 s.
10. Bilas I., Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917–1953 Suspilno-politychnyi ta polityko-pravovyi analiz / I.Bilas. – K.: Lybid, 1994. Kn.1. – 432 s.
11. Voloshyn Yu. Likvidatsiia Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy // Vyzvolnyi shliakh.- 1996.- Kn.3.- 360 s.
12. Istoriia religii v Ukraini / Za red. A.M. Kolodnoho i P.L.Iarotskoho.- K.: Znannia, 1999.- 736 s.
13. Lysenko O. Tserkovne zhyttia v Ukraini. 1943-1946 rr./ O. Lysenko. – K.: Instytut istorii Ukrainy NANU, 1998. – 413 s.
14. Marchuk V. Ukrainska hreko-katolytska tserkva v 1946-1987 rokakh // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist.- Vyp.7.- Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha, 2000.- 570 s.
15. Stotskyi Ya. Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i relihiine stanovyshe Ternopilshchyny (1946-1989) / Ya.Stotskyi. – Ternopil, 2003. – 434 s.

Дата надходження до редакції: 03.12. 2018